

ЛАГУТІН Василь,

д. е .н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: v.lagutin@knute.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6626-4381>

ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ХХІ СТОЛІТТЯ*

Проаналізовано роль економічної онтології і економічної гносеології як теоретичної бази методології економічної науки. Розглянуто проблему забезпечення адекватності відображення наукою об'єктивної економічної реальності, яка кардинально змінюється у ХХІ ст. через розвиток інформаційно-мережесих технологій. Обґрунтовано сучасне розуміння категорій "вартість" і "капітал" як об'єктивно детермінованих економічних субстанцій. Визначено головні тренди парадигмальних новацій в економічній науці. Розглянуто основні методологічні принципи економічних досліджень з точки зору реалізації епістемологічних підходів. Сформульовано методологічні та інституційно-організаційні передумови затребуваності економічної науки у суспільстві ХХІ ст.

Ключові слова: економічна онтологія, економічна гносеологія, методологія, парадигма, мова науки, економічна інформація, вартість, капітал.

Лагутин В. Онтологические и гносеологические основы экономической науки ХХІ века. Проанализирована роль экономической онтологии и экономической гносеологии в качестве теоретической базы методологии экономической науки. Рассмотрена проблема обеспечения адекватности отражения наукой объективной реальности, кардинально меняющейся в ХХІ в. из-за развития информационно-сетевых технологий. Обосновано современное понимание категорий "стоимость" и "капитал" как объективно детерминированных экономических субстанций. Определены главные тренды парадигмальных новаций в экономической науке. Рассмотрены основные методологические принципы экономических исследований с точки зрения реализации эпистемологических подходов. Сформулированы методологические и институционно-организационные предпосылки востребованности экономической науки в обществе ХХІ в.

Ключевые слова: экономическая онтология, экономическая гносеология, методология, парадигма, язык науки, экономическая информация, стоимость, капитал.

*Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Парадигмальні та концептуальні зрушення в економічній теорії ХХІ століття" (номер державної реєстрації 0118U000126).

Постановка проблеми. Пошук у ХХІ ст. нових теоретико-методологічних підходів є необхідною умовою розвитку економічної науки. Сама економічна реальність – нова, проблемна, суперечлива, створює імпульс до зародження нового типу концептуальних і парадигмальних побудов. Потреба в новій методології на початку ХХІ ст. усвідомлюється все більш гостро.

Однобічні традиційні уявлення й установки не дають економістам можливості проводити належне наукове дослідження нагальних проблем, оцінити логіку розгортання нових процесів, зрозуміти їх глибинну сутність. Тому в пошуку нових і ефективних дослідницьких парадигм слід звертатися до нових напрямів онтології і гносеології (епістемології) економічної науки.

Постає питання: наскільки адекватно в реаліях сьогодення економічна наука відображає економічну дійсність? Проблема істинності та адекватності не лише в стані самої науки, а в масштабній трансформації економіки ХХІ ст. Економічна наука знаходиться в процесі розвитку: з'являються нові наукові теорії і школи, освоюються нові методи дослідження. Поки важливо зафіксувати концептуальні зміни, тренди парадигмальних зрушень, бачити новації, які відбуваються, насамперед, у методологічному базисі нашої науки.

Економічна наука в своєму русі достовірного обґрунтування результатів і висновків дослідження предмета реалізує себе як через логіку розвитку аксіоматичних тверджень і припущень (первинних абстракцій), так і на основі послідовного "занурення" у глибину економічних процесів і явищ, відштовхуючись від їх емпіричного (наочного, повсякденного, конкретного) розуміння. Нагальною проблемою у цих умовах стає формування сучасних онтологічних і гносеологічних засад наукової економічної системи, забезпечення реальних знань про свій предмет, що є достовірними, тобто обґрунтованими у розгорненій логічній теоретичній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-методологічним питанням економічної науки присвячено праці таких зарубіжних науковців, як: В. Автономов, Дж. Акерлоф, Д. Макклоскі, Д. Мунда, В. Папава, П. Пілкінгтон, Д. Родрік, Л. Сілл, Е. Фулбрук, Д. Хаусман [1–10] та ін. Серед вітчизняних економістів, які досліджують теоретико-методологічні проблеми розвитку економічної науки, слід виділити В. Гейця, А. Гриценка, П. Єщенка, М. Зверькова, В. Тарасевича, Ю. Уманціва, А. Філіпенка [11–17]. Проведені наукові дослідження різних аспектів цієї тематики (природа економіки як науки, онтологічні передумови і філософські питання економічної науки, методологічні підходи до дослідження в сфері економіки, предмет економічної гносеології та епістемології, зміст наукових парадигм, способи обґрунтування результатів економічних рефлексій, ідеологічний контекст економічних теорій та ін.) спонукають до нових дискусій в економічній

науці щодо переосмислення системи онтологічних та гносеологічних поглядів на її розвиток у XXI ст. Подальшого дослідження потребують такі питання: системне розуміння науково-технологічних і соціально-економічних викликів XXI ст., механізмів впливу новітніх технологічних способів виробництва на стан і перспективи розвитку економічної науки; перспективні напрями еволюції методологічних принципів економічних досліджень; природа виникнення парадигмальних новацій в економічній науці, передумови відродження значущості метафізичного дискурсу; причини і наслідки розвитку мови (риторики) економічної науки; напрямки трансформації інформаційної складової сучасних методологічних рефлексій.

Метою статті є дослідження онтологічних і гносеологічних засад розвитку економічної науки у XXI ст. (дослідження проведено з використанням двох найбільш загальних трансцендентних економічних категорій – вартості та капіталу). Оскільки в межах однієї статті немає можливості розглянути весь спектр питань економічної онтології та гносеології, зупинимося лише на головних пунктах цієї проблематики.

Матеріали та методи. У ході дослідження застосовані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, а також методологічний інструментарій сучасної економічної теорії. Використано системний метод, логічний та історичний підходи, метод наукового абстрагування, аналіз і синтез, якісний структурний підхід, метод міждисциплінарного аналізу.

Результати дослідження. Онтологічні засади економічної науки пов'язані з об'єктивним буттям економіки (її місце в суспільстві, зв'язки з технологічними процесами, специфічні властивості, системні, структурні, причинно-наслідкові, функціональні та інші характеристики). Гносеологічні засади економічної науки пов'язані з методологією досліджень. *Економічна онтологія* має справу з відповіддю на питання: "Що таке ...?" (наприклад, "Що таке вартість або капітал?"), а економічна гносеологія: "Як пізнати...?" (наприклад, "Як пізнати сутність вартості або капіталу?"). *Економічна епістемологія* ставить більш складне питання: "Як дослідити економічну категорію...?" (наприклад, "Як дослідити економічну категорію вартість або капітал?").

Зміст онтологічних і гносеологічних засад економічної науки не може не змінюватися у відповідь на нові виклики часу, які диктуються процесами глибинної трансформації економічних відносин, які відбуватимуться у XXI ст. Йдеться про докорінну зміну життя суспільства, його економічних, соціально-політичних та духовних цінностей. Економічний світ XXI ст. не є і не буде таким, як у XIX–XX ст. Нині наша наука стикається із значними труднощами при прогнозуванні майбутнього, виявленні закономірностей й трендів розвитку, баченні цілісної перспективної картини економічної дійсності. Нові ідеї економічної науки є на часі.

Сучасна економічна наука, за великим рахунком, залишається продуктом розвитку передової західної цивілізації (починаючи з ідей А. Сміта), результатом осмислення еволюції ринкової системи. Безумовно, ця парадигма (неокласична та ліберальна) є універсальною і реально корисною при дослідженні економічних систем усіх країн світу. Однак реалії ХХІ ст. вимагають від економічної науки нових парадигмальних і концептуальних підходів, теоретичних розробок і обґрунтованих практичних пропозицій.

Історично першою формою дійсно наукового-теоретичного знання про економіку була економічна наука мануфактурного виробництва з технологіями поділу ручної праці. Економічна наука фабричного виробництва з технологіями парових машин і конфліктним протистоянням капіталу і найманої праці стала новою формою політико-економічних знань. У ХХ ст. на перше місце вийшла економічна наука корпорацій і фінансового капіталу з виробничими технологіями двигунів внутрішнього згорання, ракетної техніки, засиллям телебачення та маніпулюванням суспільною думкою. Якою ж буде економічна наука періоду продукування вартості та капіталу на основі інформаційно-мережевих і біотехнологій із використанням штучного інтелекту?

Онтологічні засади економічної науки оновлюються у відповідь на кардинальні науково-технологічні й соціально-економічні зрушення розвитку суспільства. Вже сьогодні, а тим більш у майбутньому, процес виробництва у провідних країнах світу неможливо буде уявити без інформаційних, цифрових технологій і комп'ютерного проектування, технологій блокчейн, телекомунікацій, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту; 3D-друку, біотехнологій та високотехнологічної медицини, матеріалознавства і нанотехнологій, нових технологій в управлінні рухом (автомобільній, авіаційній, аерокосмічній промисловості); електроніки, альтернативної енергетики та ін. Різномісний зміст переходу до майбутніх технологій розкриває К. Шваб у книзі "Четверта промислова революція", що підготовлена за підсумками дискусій в рамках Давоського всесвітнього економічного форуму [18].

Нові технології (насамперед, інформаційно-мережеві) формують нові ланцюги виробництва вартості, більш глибокі та повномасштабні, ніж раніше. Трансформації процесу продукування доданої вартості у цих умовах стають постійними і важливо максимально повно використовувати їх переваги. Принципово нові можливості відкриває злиття фізичних, цифрових та біологічних технологій. Йдеться про поєднання (взаємозв'язок) таких новітніх розробок, як штучний інтелект, робототехніка, матеріалознавство, безпілотні засоби пересування, Інтернет речей, квантові комп'ютери, нові методи накопичення і зберігання енергії тощо.

Штучний інтелект вже перевершує живу працю як головного продуцента доданої вартості у тих сферах, де, здавалось б, переваги людини непорушні – в інтелектуальних системах, викладанні та консультуванні, фінансовому плануванні та управлінні портфелем активів, аналізі складних баз даних, визначенні діагнозу і стратегії лікування у медицині,

створенні оригінальних текстів іноземними мовами з масивів даних, розпізнаванні обличчя, керуванні автомобілем та ін. [19, с. 395–396]. Роль індивіда в економіці радикально зміниться, коли технології (інформаційні та біологічні) стануть "продовженням" тіла людини. Принципово новою матеріальною формою капіталу стає блокчейн – захищена криптографічними засобами децентралізована технологія розподіленої однорангової мережі загального користування, яка функціонує без центрального серверу, а роль менеджера виконують децентралізовані алгоритми.

Поява в економічній науці нових підходів до онтологічного змісту економіки XXI ст. чітко корелює зі становленням концепції постіндустріального суспільства. В умовах постіндустріалізації формуються нові образи економічної реальності (в основу яких покладено об'єктивні й процесні метафори індивідуальності й мобільності), які є дійсно релевантними порівняно з індустріальними образами масовості та уніфікації.

XXI ст. залишатиме в минулому проблеми індустріального розвитку, зокрема, альтернативи: капіталізм і соціалізм (комунізм), капітал і наймана праця, держава і громадяни, еліти і народні маси, представницька і пряма демократія та ін. Хочеться вірити, що час різноманітних "ізмів" в економічній науці в цілому завершився.

Економічна онтологія включає розуміння змісту і наслідків формування глобального інформаційного капіталу. Характерним явищем стає наростання невизначеності в розвитку економіки, яка не долається на основі постекономічних (постматеріальних) цінностей у відриві від вартості, протиставлення людини і економіки (духовного і економічного, етичного і раціонально-економічного).

У руслі пошуків "нової нормальності" (*new normalcy*) розвиватиметься зміст економіки XXI ст., адекватної процесам поширення інформаційних технологій, зростання кількості мережевих спільнот й посилення інтенсивності глобального руху матеріального, фінансового, інформаційного і людського капіталів. Нова нормальність передбачає прийняття наукою нової реальності, яка формується після певних радикальних кризових змін (у цьому випадку наслідків глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.) [20]. У XXI ст. частіше і повніше виявлятиметься ефект так званих "чорних лебедів" – подій, настання яких передбачити неможливо [21]. Ці події виникатимуть все більш несподівано, їх руйнівні наслідки виявлятимуться, по суті, одночасно з проявом проблеми. Це створюватиме серйозні ризики для глобального капіталу, якому досить важко швидко реагувати на неочікувані події.

Усе більш гострою стає дисгармонія інформаційно-економічних (розвиток яких підтримується балансом між ресурсами, знаннями та інформацією) і природних систем (розвиток яких підтримується балансом між речовиною та енергією). Тут доречно вказати на такий контроверсійний аспект цифрової економіки, як неекологічність створення інформаційних і цифрових технологій, що несе загрозу здоров'ю і життю індивідів на територіях, де розміщені відповідні виробництва. Щодо цифрових прав людини, які передбачають тотожність прав-офлайн

правам-онлайн. Ці права сьогодні недотримуються однаковою мірою. Реальна ситуація така, що питання захисту прав людини у віртуальному середовищі стикається із значними проблемами. Держава дедалі більше прагне забезпечувати контроль над інтернет-контентом.

Онтологія завжди представляється у формі певного (наукового) знання. Тому економічної онтології не може бути поза ґрунтового ґносеологічного (епістемологічного) дослідження, тобто *методології*.

За допомогою методології наука обґрунтовує ті методи дослідження, які дають змогу вирішувати проблеми, які на цей момент ще не вирішені, або проблеми, які вимагають переосмислення. За М. Блаугом, методологія економічної науки фактично означає те, "як економісти пояснюють" [22, с. 4–5]. Поза методологією на перше місце виходить суб'єктивізм дослідників, що створює труднощі отримання реально нових наукових результатів досліджень. Низький рівень методології перетворює економічну науку з активного пізнавального засобу, який постійно вдосконалюється, в конгломерат "незаперечних" істин (за відомою метафорою Р. Коуза, знань на "класній дошці"), ранг яких не піднімається вище пропедевтики.

Методологія науки ґрунтується на філософському базисі. Йдеться про принципи системності, синергетики та детермінації, пояснювальні статуси (індивідуалізм, холізм, постпозитивізм, герменевтика), інтенціональність і раціональність дослідження, нормативність економічного буття, значення й інтерпретацію, свободу думки самого дослідника тощо. Як підсумок, на основі методології підвищується рівень рефлексії науковців-економістів. Формування методологічної "самості" та справжньої індивідуальності вченого-дослідника триває роками і десятиліттями. Для вченого дуже важливим є цілісне відчуття самого себе, самоусвідомлення своїх можливостей в науковому пошуку. У цьому плані саме поєднання методології, критики й аналітики забезпечує творчість і свободу наукового пошуку.

Будь-яке економічне дослідження ґрунтується на певних методологічних підходах, серед яких найважливішими є: здійснення об'єктивного аналізу об'єктивної дійсності; зв'язок фундаментальності дослідження із прикладним функціональним аналізом; розгляд глибинних соціально-економічних процесів на основі виділення причинно-наслідкових зв'язків; розуміння сутності, змісту та форми економічних процесів та явищ; виділення вартості та капіталу як основоположних категорій дослідження; обов'язковість "виходу" в прикладній сфері на управлінські проблеми формування і реалізації стратегії і тактики діяльності економічних суб'єктів; можливість застосування отриманих наукових висновків та результатів у наступних дослідженнях.

Для того, щоб зрозуміти закономірності трансформації економічної методології, необхідно розглянути цей процес в історичному контексті, протягом, насамперед, ХХ ст., коли відбулося кілька кардинальних змін методології економічної теорії. На початку століття на

перший план вийшла маржиналістська методологія, основою якої стала теорія корисності К. Менгера і модель загальної рівноваги Л. Вальраса. У маржиналізмі, на відміну від класичної політичної економії, соціальна (а тим більше – класова) типологія економічних суб'єктів вже не відігравала суттєвої ролі. На перший план вийшов їх функціональний поділ. Маржиналізм радикально змінив категоріальний апарат економічної науки. Значущими стали такі поняття: очікувана дохідність, оцінка капіталізації майбутніх доходів, узгодженість передбачуваних рішень економічних суб'єктів, ймовірні сценарії прийняття економічних рішень та ін. Маржиналісти як базову категорію почали розглядати категорію суб'єктивної "корисності". Саме на основі маржиналізму сформувалась неокласична концепція.

Неокласика залишається основою методології сучасної економічної науки й на початку ХХІ ст. Методологія інституціоналізму і поведінкової економіки корінним чином не змінила ситуацію. Методологія неокласики і неолібералізму (першість принципу "*laissezfair*") сьогодні є пріоритетною. І це навіть за умови, що методологічні припущення неокласичної теорії досить спрощені, а отже, вони висловлюють радше суб'єктивні побажання неокласиків, ніж об'єктивну реальність.

Велика депресія 1929–1933 рр. стала поштовхом до розроблення Дж. М. Кейнсом методології макроекономічного аналізу, затребуваність якої практикою державного антициклічного регулювання була в той час дуже високою. У 1940–1970-х рр. уряди провідних країн світу активно використовували в своїй політиці неокейнсіанську макроекономіку.

Майже для всього ХХ ст. притаманне широке поширення (а в СРСР абсолютне домінування як єдино можливої ідеології) марксистсько-ленінської методології (у формі діалектичного та історичного матеріалізму). Проте з розпадом СРСР марксистська ціннісно-ідеологічна методологія економічної науки втратила свою значущість. У кінці ХХ ст. все змінилося з перемогою неолібералізму (так званий кінець історії за Ф. Фукуямою).

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. не стала стимулом до розробки принципово нової методології економічної науки. Методологічного ренесансу ідей Дж. М. Кейнса (або навіть К. Маркса) не відбулося, хоча багато неокейнсіанських ідей реалізовано урядами провідних західних країн на практиці.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став часом кінцевого формування економічної методології як самостійної субдисципліни економічної науки. В основі цього процесу – активне переосмислення логіки еволюції економічної науки крізь призму постпозитивістських концепцій Т. Куна (парадигми) і І. Лакатоса (дослідницькі програми).

Найбільш перспективною в сучасних умовах для економічної науки є *синергетична методологія* з її ефективними методами дослідження емерджентних систем. Синергетична методологія, що є більш високою формою наукового пізнання порівняно, наприклад, із діалек-

тикою, не відкидає її методи і прийоми як застарілі. Синергетика включає діалектику у свій зміст у переробленому ("знятому") вигляді як необхідний момент теоретичного освоєння предмета, даючи їй у XXI ст. сучасну наукову інтерпретацію. Проте, якщо діалектична культура рефлексії у вітчизняній економічній науці нині фактично відсутня, то нова синергетична методологія опановується українськими економістами дуже складно і повільно.

Гострою сьогодні є проблема *парадигмальних новацій* в економічній науці. Під парадигмою економічної науки будемо розуміти систему ідей та цінностей, визнаних і підтримуваних більшою частиною представників нашої науки. Поняття парадигми тісно корелює з поняттям мейнстріму науки (на початку XXI ст. це неокласичний мейнстрім). Підходи до змісту і самої доречності парадигми економічної науки варіюються в широкому діапазоні, проте дискусія, на наш погляд, базується на трьох взаємозумовлених підходах. Це онтологічні парадигми (наприклад, постіндустріалізму, посткапіталізму, інформаційно-мережевої економіки), епістемологічні парадигми (наприклад, неокласики, інституціоналізму, поведінкової економіки), аксіологічні або ціннісно-ідеологічні парадигми (наприклад, неолібералізму, неоконсерватизму, націоналізму, постмарксизму). У межах кожної наукової парадигми формується своє теоретичне розуміння предмета і методології дослідження.

Найгірший варіант розвитку наукової парадигми, коли парадигмальне об'єднання ідей і теоретичних цінностей науки відбувається на ситуативній основі, тобто якщо це є вигідним, а не необхідним. Намагання підняти таку ситуативність до рівня парадигмальних побудов може мати значення лише у короткостроковому сенсі. Тяжіння сучасної економічної науки до імперативної орієнтації на прикладну значущість, короткострокову актуальність та уніфіковану доцільність і корисність наукових розробок-практик редукує суспільну незацікавленість економічною наукою. Звідси лише один крок до "відірваності" нашої науки від життя та її незатребуваності в сучасному суспільстві.

Наукове осмислення сутності економіки XXI ст. вимагає застосування в дослідженнях *оновленої парадигми*. З приводу еволюції парадигм Т. Кун зазначав, що вони можуть і повинні конкретизуватись в умовах, що змінюються. Успіх нової парадигми полягає у перспективах науки щодо вирішення нових проблем, а також розширенні знань про факти об'єктивної дійсності [23, с. 121–143]. У процесі своєї еволюції попередня парадигма науки не відкидається, а заперечується при збереженні її перспективних напрацювань. В організаційно-інституційному плані нові парадигмальні можливості економічної науки невіддільні від ефективного діалогу науки, держави, бізнесу та громадянського суспільства. Оновлення парадигми означає, що в науці сформувалися інші (порівняно з тими, що існували до цього) методологічні засади дослідження економіки.

Можливий шлях вирішення проблеми парадигмальних змін в економічній науці XXI ст. – не заміна однієї парадигми на іншу, а досягнення міжпарадигмального компромісу. При цьому виникає потреба у виході за межі дискурсу між різними парадигмами економічної науки (тобто за межі так званого парадигмального "глухого кута"). Приклад – концепція неокласичного синтезу 1960–1970 рр. (зокрема ідеї П. Самуельсона).

Таким чином, сучасна економічна наука перебуває в стані пошуку нової парадигми. Глобальна криза 2008–2009 рр. наочно продемонструвала суперечливість і неефективність нормативних наслідків ортодоксальної неокласичної парадигми з її численними методологічними припущеннями. Розбудова нової парадигми економічної науки вбачається на шляху відходу від неокласичних моделей і забезпечення активного пошуку гетеродоксальних концептуальних схем за межами сучасного мейнстріму. Змістовні моменти нової наукової парадигми складаються вже сьогодні, і їх можна осмислювати і використовувати у наукових дослідженнях.

Важливим способом мислення економіста у XXI ст. можна вважати *метафізику*. Оновлене мислення науковців має слідувати за метафізичною традицією, яка бере свій початок ще із трактату "Метафізика" Аристотеля. Як відомо, позитивістський підхід характеризується антиметафізичною спрямованістю. Проте заперечення метафізичного дискурсу не захищає науку від використання неефективних методологічних побудов.

Метафізика традиційно розглядається як теорія і методологія категорій. Безумовно, загальна картина об'єкта економічного дослідження формується на основі системи базових категорій, навколо яких складаються понятійні структури, встановлюються межі предмета дослідження, що покликані відображати властивості та закономірності процесів і явищ економіки. Теоретичне освоєння предмета науки передбачає виділення певних основоположних категорій – початки своєрідної категоріальної матриці. Для економічної науки це, насамперед, такі узагальнюючі категорії, як "вартість" і "капітал". Саме ці категорії відображають зміст базової об'єктивно-детермінованої економічної субстанції.

Ринок і ринково-вартісні відносини принаймні в усій доступній для огляду перспективі будуть визначати сутність системи економічних відносин майбутнього. Сучасна і майбутня економіка неможлива без ринкових відносин, а отже, без *вартості*. Інша справа, що конкретний механізм функціонування ринку буде змінюватися, вдосконалюватися, а вартість набуватиме нових більш складних конкретних форм, наприклад: чиста приведена вартість (*NPV*), скоригована приведена вартість (*APV*), економічна додана вартість (*EVA*), ринкова додана вартість (*MVA*). Всі ці поняття є сучасними формами прояву економічної категорії "вартість".

У методологічному плані можна говорити про те, що вартість є вихідним економічним відношенням, яке характеризує корінні риси економіки. Вартість як вихідне економічне відношення (у парадигмі ринку і ринкового механізму) становить ту економічну форму, поза якої не може функціонувати жодне інше (похідне) економічне відношення.

Базовий рівень розуміння вартості є досить складним. Вартість товару існує не як "річ у собі", а як "неявно визначена" реальність, зміст якої безпосередньо залежить від соціально-економічного середовища. Вартість – це імплікативна, а не експлікативна економічна категорія. Ціна, навпаки, є експлікативною категорією. Вартість у реальності охоплює все "можливе" в умовах ринку і містить зародки всього, що виявляється в економіці і сприймається економічними суб'єктами. Інформаційно-мережева економіка корінним чином трансформує вартість як економічну категорію, але не заперечує її. Перетворення інформації та знань в основну форму багатства не відмінняє необхідності процесу формування їх вартості, без чого домінантність інформації та знань не буде мати реального підґрунтя.

Надмірна увага вітчизняних економістів до протиставлення категорій "вартість" і "цінність", їх фактичної підміни є прикладом того, як другорядна проблема перекладу наукових текстів (праць К. Маркса, передусім, "Капіталу") може бути доведена до свого логічного завершення (в цьому випадку – до абсурду). Вартість як найважливіша для економіки категорія є набагато складнішою для спостереження, пояснення та ідентифікації, ніж поняття цінності.

Немає сенсу розглядати вартість і капітал окремо. *Капітал* як економічна категорія виникає на основі руху вартості, її динаміки і здатності до зростання. У ХХІ ст. в умовах розвитку фінансового ринку з'являються ширші можливості по залученню капіталу у сферу економічної діяльності. Капітал більш повно виявляє свою сутність як уособлення зростання вартості в результаті прийняття тих чи інших управлінських рішень.

Сутнісні характеристики капіталу отримують нове теоретичне вираження на основі різноманіття його сучасних форм (інформаційний, цифровий, інтелектуальний, людський, соціальний та інші капітал), кожна з яких фактично формує для відповідних суб'єктів свою логіку економічної поведінки і управлінської діяльності.

У *гносеологічному* плані проблема категорій *вартості* та *капіталу* полягає в тому, що ці абстрактні трансцендентні поняття повинні були б передбачати однорідність відповідних явищ, а насправді таке припущення виявляється некоректним. Ці категорії відображають економічні відносини, які є неоднорідними і багатоплановими за своєю структурою (неоднорідність виявляється, наприклад, у принципово різному вираженні вартості інформаційних благ і традиційних матеріальних продуктів). Так, зокрема, інформаційний капітал (багатство)

фактично відокремився від свого фізичного власника. Власник інформаційного капіталу, інвестуючи його у розвиток мережі, поступається своєю домінуючою роллю на користь усіх учасників мережевої структури.

Формування, трансляція і розвиток наукового знання про економіку закономірно формує певну мову економічної науки, яка забезпечує необхідний рівень викладення матеріалів і результатів дослідження. Мова – це не просто набір букв, символів і слів. Слова, з одного боку, характеризують певні процеси і явища, але, з іншого, вони передають метафізичне значення їх сенсів. Кожна наукова концепція має свої термінологію та мову. Через наукову мову підтверджується ідентичність теорій. Науковий підхід пов'язаний з вимогою рефлексійного контролю над використанням певних слів і термінів. Наукова діяльність при цьому виявляється у розробці більш точних смислів щодо термінів, які використовуються. Як підсумок виникають специфічні конструкції мови тієї чи іншої науки. Будь-який мовний знак відображає певні асоціації, стаючи носієм індивідуальних звичок автора наукового тексту. З іншого боку, мова стає середовищем, в якому здійснюється наукове дослідження.

Проблема поєднання змісту теоретичних досліджень з мовними конструкціями є реальною. При цьому виникає проблема герменевтики, коли в центр уваги ставляться питання інтерпретації, розуміння і тлумачення результатів дослідження. Герменевтичні взаємовідносини мають місце між дослідником – автором наукового матеріалу, самим матеріалом і читачем (споживачем) цього матеріалу. При цьому метод дослідження корелюється з методом викладення матеріалу. Це означає, що методологічні рефлексії передбачають й тлумачення матеріалів дослідження.

Наукове знання змістовно об'єктивується (апробується) в письмових текстах (статтях, монографіях). Через письмовий текст відбувається апробація результатів наукових досліджень. Саме у цій формі (інша форма – виступи, доповіді на наукових заходах-конференціях) наукове знання найчастіше "розпредмечується", тобто знаходить своїх споживачів і послідовників. Знання перебуває в стані фактичного анабіозу, якщо воно не затребуване, а відповідні тексти нікого не цікавлять.

Мова науки змінюється разом з розвитком самої науки. Не завжди ці зміни є позитивними. Так, оновлення мови вітчизняної економічної науки все частіше почало відбуватися за рахунок "однозначного" перекладу англійських термінів. Такий підхід, насправді, не призводить до появи нових понять, які мають дійсний науковий сенс.

Тепер щодо *гносеологічного змісту економічної інформації*. Сьогодні професійне товариство економістів все менш відчуває дефіцит інформації для досліджень. Проте на перший план виходить інше питання – проблема сенсу цієї інформації, її реальної значущості для пізнання економічного об'єкта. Найважливіше тут питання – роль медійної інформації.

У медійно насиченому світі складається враження, що суспільство знає "все", даючи відповіді на усі питання сьогодення. В реаліях "пост-правди" фактично втрачає сенс пошук істини. Економіка дедалі повніше виявляється в дуалістичному світлі, де розмежовуються буття та видимість, реальність і концепт. Суспільство, за Ж. Бодріаром, лише споживає та відтворює медійні ідеї, символи, сенси та зображення. Йдеться про перехід дослідження від благ як речей до благ як *знаків*. На цій основі стандарти споживання постійно розширюються, формуючи все більш ефективні системи маніпулювання інформацією як знаком. На перший план виходить засилля гіперреального, тотальна симуляція і "самодовольство" знака [24]. Як підсумок, втрачається принцип первинності споживної вартості товару, фундаментальне значення набуває знак, а споживна вартість стає простим додатком до знаку [25].

З проблемою інформації безпосередньо пов'язана проблема методологічної значущості математичних моделей. Як відомо, по-новому переосмислено роль математики в економічній науці представниками маржиналістської парадигми. Якісна відмінність між фактичними і очікуваними величинами, ризиковістю і капіталізацією, запасами і потоками тощо позначається й на їх кількісних характеристиках. У цьому плані варто особливо відзначити важливість розмежування величин "*ex ante*" та "*ex post*", без чого неможлива побудова динамічних економічних моделей.

Використання математичних методів дослідження передбачає виконання вимоги "за інших рівних умов", що в принципі не може не "звужувати" поле дослідження. Незважаючи на певну неоднозначність математичних моделей щодо адекватності й точності відображення економічної реальності, їх роль в економічній науці ХХІ ст. буде лише зростати.

Висновки. За своєю будовою наука є системою знань, яка характеризує гармонізацію онтологічних та гносеологічних тверджень (вихідних засад), з яких виводиться власне зміст науки. Логіка пізнання сутності економічних процесів і явищ міститься у виявленні їх суттєвих (найважливіших) властивостей, які не є очевидними (експлікативними).

Науковий матеріал ХХІ ст. модифікує традиційні онтологічні (що і як існує) та гносеологічні (як обґрунтовується знання про те, що існує) уявлення про економіку. У майбутнє краще рухатись у методологічно окресленому напрямі, ніж спиратися на метод спроб і помилок. В умовах методологічного "вакууму" в економічній науці висновки як результат дослідження не можуть бути достовірними, в кращому разі вони лише формально відповідатимуть певним загальним вимогам. Прикладні рекомендації та пропозиції при цьому стають малообґрунтованими і відображають викривлений погляд на економічну дійсність.

Ефективна в онтологічному і гносеологічному сенсі економічна наука відкриває нові перспективи, які наділяють дійсно оновленим змістом систему економічних категорій. Йдеться про перехід до нової економіки, принципово нових можливостей економічної дійсності. Такий підхід буде реально виводити вітчизняну економічну науку в майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Avtonomov V. Avtonomov Y. Four Methodenstreits between Behavioral and mainstream economics. *The Journal of Economic Methodology*. 2019. Vol. 26. № 3. P. 179-194.
2. Акерлоф Дж., Шиллер Р. Фішинг. Хто і як маніпулює вашим вибором. Київ: Наш формат. 2017. 272 с.
3. McCloskey D. *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*. University of Chicago Press. 2016. 134 p.
4. Munda G. Beyond Welfare economics: some methodological issues. *The Journal of Economic Methodology*. 2016. Vol. 23. № 2. P. 185-202.
5. Папава В. Про кризу в економічній науці та шляхи виходу з неї. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 32-52.
6. Pilkington P. *The Reformation in Economics: A Deconstruction and Reconstruction of Economic Theory*. London: The Palgrave Macmillan. 2016. 384 p.
7. Родрик Д. Экономика решает: сила и слабость "мрачной науки". М.: Изд-во Института Гайдара. 2017. 256 с.
8. Syll L. P. *On the Use and Misuse of Theories and Models in Mainstream Economics*. London: College Publications. 2016. 184 p.
9. Fullbrook E. *Narrative Fixation in Economics*. London: College Publications. 2016. 166 p.
10. Hausman D., M. S. McPherson, D. Satz. *Economic Analysis, Moral Philosophy and Public Policy*. Cambridge. 2017. 418 p.
11. Геєць В. Економічну практику – на наукове підґрунтя. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 3-9.
12. Гриценко А. Цифровий розвиток: структура, капіталізація та соціалізація. *Економічна теорія*. 2018. № 4. С. 5-20.
13. Єщенко П. С., Арсенко А. Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 1. С. 28-47.
14. Зверяков М. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 10-31.
15. Тарасевич В. Проблематика істини у світовій економічній науці. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 88-100.
16. Уманців Ю. Економічна теорія у новітньому методологічному дискурсі. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. № 2. С. 51-63. DOI: 10.31617/visnik.knute.2019(124)03.
17. Філіпенко А. Економічний світ: методологія. *Економічна теорія*. 2017. № 3. С. 5-22.
18. Schwab K. *Shaping The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum, 2018. 274 p.
19. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. Київ: Форс Україна. 2018. 416 с.
20. El-Erian M. *Navigating on the New Normal in Industrial Countries*. Per Jacobsson Foundation Lecture. 2010. URL: www.imf.org.
21. Taleb N. N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. London: Penguin. 401 p.
22. Blaug M. *Methodology of Economics, or How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press. 1980. 235 p.
23. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press. 1970. 264 p.

24. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*, trans. Sheila Faria Glaser, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press. 1995. 85p.
 25. Baudrillard J. *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. 1972. 214 p.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2020.

Lagutin V. Ontological and epistemological foundations of economic science of the XXI century.

Background. The search of new theoretical and methodological approaches in the XXI century is a prerequisite for the development of economic science. The economic reality itself is new, problematic, contradictory and creates the impuls for the emergence of a new type of conceptual and paradigmatic constructions. An urgent problem in these conditions is the formation of modern ontological and epistemological foundations of the scientific economic system, the provision of real knowledge of its subject, which is reliable, that is, substantiated in the detailed logical theoretical form.

The aim of the article is to study the ontological and epistemological foundations of the development of economic science in the XXI century (the study was conducted using two most common transcendental economic categories - value and capital).

Materials and methods. General scientific and special methods of scientific knowledge, methodological tools of modern economic theory, system method, logical and historical approaches, method of scientific abstraction, analysis and synthesis, qualitative structural approach, method of interdisciplinary analysis have been used.

Results. Ontological principles of economic science are connected with the objective existence of economy (its place in society, connections with technological processes, specific properties, systemic, structural, cause and effect, functional and other characteristics) and epistemological principles of economic science are connected with research methodology.

The emergence of new approaches in economic science to the ontological content of the economy of the XXI century clearly correlates with the emergence of the concept of post-industrial society.

An economic ontology cannot be outside a thorough epistemological study, that is a methodology. The methodology of science is based on a philosophical basis. The most promising in modern conditions for economic science is a synergistic methodology with its effective methods of study of emergent systems.

The problem of paradigmatic innovations in economic science is acute today.

The theoretical development of the subject of science involves the selection of certain fundamental categories - the beginnings of a peculiar categorical matrix. These are, first and foremost, such generalizable categories as "value" and "capital" for economic science. These categories reflect the content of the base objectively determined economic substance.

Conclusion. The scientific material of the XXI century modifies traditional ontological (what and how it exists) and epistemological (as knowledge is justified of what exists) conceptions of the economy. Effective in the ontological and epistemological sense, economic science opens new perspectives that give the system of economic categories a truly updated content. Such approach will actually bring domestic economic science into the future of the XXI century.

Keywords: economic ontology, economic epistemology, methodology, paradigm, language of science, economic information, value, capital.

REFERENCES

1. Avtonomov, V., & Avtonomov, Y. (2019). Four Methodenstreits between Behavioral and mainstream economics. *The Journal of Economic Methodology*. (Vol. 26), 3, 179-194 [in English].
2. Akerlof, Dzh., & Shyller, R. (2017). *Fishyng. Hto i jak manipuljuje vashym vyborom [Phishing. Who and how manipulates your choice]*. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
3. McCloskey, D. (2016). *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*. University of Chicago Press [in English].

4. Munda, G. (2016). Beyond Welfare economics: some methodological issues. *The Journal of Economic Methodology*. (Vol. 23), 2, 185-202 [in English].
5. Papava, V. (2018). Pro kryzu v ekonomichnij nauci ta shljahy vyhodu z nei' [On the Crisis in Economic Science and the Ways to Overcome It]. *Ekonomika Ukraïny – Economy of Ukraine*, 10, 32-52 [in Ukrainian].
6. Pilkington, P. (2016). *The Reformation in Economics: A Deconstruction and Reconstruction of Economic Theory*. London: The Palgrave Macmillan [in English].
7. Rodrik, D. (2017). *Jekonomika reshaet: sila i slabost' "mrachnoj nauki"* [The Economy Decides: Strength and Weakness of "Dark Science"]. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
8. Syll, L. P. (2016). *On the Use and Misuse of Theories and Models in Mainstream Economics*. London: College Publications [in English].
9. Fullbrook, E. (2016). *Narrative Fixation in Economics*. London: College Publications [in English].
10. Hausman, D., McPherson, M. S., & Satz, D. (2017). *Economic Analysis, Moral Philosophy and Public Policy*. Cambridge [in English].
11. Gejec', V. (2018). Ekonomichnu praktyku – na naukove pidg'runtja [Economic practice – on a scientific basis]. *Ekonomika Ukraïny – Economy of Ukraine*, 10, 3-9 [in Ukrainian].
12. Grycenko, A. (2018). Cyfrovij rozvytok: struktura, kapitalizacija ta socializacija [Digital development: structure, capitalization and socialization]. *Ekonomichna teorija – Economic Theory*, 4, 5-20 [in Ukrainian].
13. Jeshhenko, P. S., & Arsejenko, A. G. (2011). Nova paradygma rozvytku ekonomiky – nastijlyve velinnja nashogo chasu [The new paradigm of economic development is the imperatives of our era]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economy and Forecasting*, 1, 28-47 [in Ukrainian].
14. Zvjerkakov, M. (2018). Teoretychna paradygma stalogo rozvytku ta ukrai'ns'ki realii' [Theoretical Paradigm for Sustainable Development and Ukrainian Realities]. *Ekonomika Ukraïny – Economy of Ukraine*, 10, 10-31 [in Ukrainian].
15. Tarasevych, V. (2018). Problematyka istyny u svitovij ekonomichnij nauci [The Problems of Truth in World Economic Science]. *Ekonomika Ukraïny – Economy of Ukraine*, 10, 88-100 [in Ukrainian].
16. Umanciv, Ju. (2019). Ekonomichna teorija u novitn'omu metodologichnomu dyskursi [Economic Theory in the Latest Methodological Discourse]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 2, 51-63. DOI: 10.31617/visnik.knute.2019(124)03 [in Ukrainian].
17. Filipenko, A. (2017). Ekonomichnyj svit: metodologija [Economic World: Methodology]. *Ekonomichna teorija – Economic Theory*, 3, 5-22 [in Ukrainian].
18. Schwab, K. (2018). *Shaping The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum [in English].
19. Harari, Ju. N. (2018). *21 urok dlja 21 stolittja [21 Lessons for the 21st Century]*. Kyiv: Fors Ukraïna [in Ukrainian].
20. El-Erian, M. (2010). *Navigats on the New Normal in Industrial Countries*. Per Jacobsson Foudation Lecture. Retrieved from www.imf.org [in English].
21. Taleb, N. N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. London: Penguin [in English].
22. Blaug, M. (1980). *Methodology of Economics, or Now Economists explain*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
23. Kuhn, T. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
24. Baudrillard, J. (1995). *Simulacra and Simulation*, trans. Sheila Faria Glaser, Ann Arbor, MJ: University of Michigan Press [in English].
25. Baudrillard, J. (1972). *For a Critique of the Political Economy of the Sign* [in English].